

TARİX

UOT 94 (479.24)

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA SOSIAL-İQTİSADI VƏ MƏDƏNİ İNKİŞAFDA İNTİBAHIN VƏ İNKİŞAFIN BANİSİDİR

İ.X.ZEYNALOV

*Bakı Dövlət Universiteti**zeynalov_ibrahim@hotmail.com*

Məqalədə arxiv materialları əsasında XX əsrin 70-ci illəri və 80-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanda aparılan quruculuq prosesi təhlil edilir. Tədqiqatlar nəticəsində belə qərara gəlmək olur ki, SSRİ-də həmin dövrdə durğunluq halları gücləndiyi halda Heydər Əliyevin Azərbaycanda rəhbərliyə gəlməsi ilə tənəzzüldən tərəqqiyə dönüş başladı, dirçəliş, inkişaf, cəmiyyətin keyfiyyətə irəliyə, milli özünüdərəkə, milli özünəqayıdışa və sosial-iqtisadi inkişafa doğru dönüş mərhələsinin başlanğıcı qoyuldu və sonrakı illərdə (1969-1982-ci illər) davamlı inkişafa çevrildi. Heydər Əliyevin fədakar əməyi, müdrik rəhbərliyi, xüsusi təşkilatçılığı ilə Azərbaycanda iqtisadi inkişafın dinamikası keçmiş ittifaq respublikalarından xeyli yüksək olmuşdur.

Beləliklə, Heydər Əliyevin çox ciddi, prinsipial iş təcrübəsi nəticəsində respublika iqtisadiyyatında mövcud olan uzunmüddətli geriliyə son qoyuldu, həmçinin nöqsanların aradan qaldırılmasında 1970-1982-ci illərdə respublika iqtisadiyyatının intensiv, dinamik inkişafı da başlıca rol oynadı.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, arxiv sənədləri, davamlı inkişaf, ictimai-siyasi inkişaf, sosial-iqtisadi inkişaf

2020-ci il may ayının 10-da Ulu Öndərin anadan olmasının 97 ili tamam olur. Heydər Əliyev yaşadığı dəyərli, mənalı ömrün 60 ildən çox bir zaman kəsiyini Azərbaycan dövlətçiliyinə, xalqına xidmət etmişdir. O, həmişə bildirirdi ki, “Mən fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam...Mənim həyat amalım yalnız bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi, mənəvi inkişafına xidmət olmuşdur”.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin dövlətçilik fəaliyyətinin ən önəmli dövrlərindən birini 1969-1982-ci illər, Azərbaycan SSR-yə rəhbərlik təşkil edir. Bu dövr Azərbaycanın inkişafında özünəməxsus və spesifik xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən bir dövrdür.

Keçmiş Sovetlər ölkəsində bu dövrdə durğunluq halları gücləndiyi halda Heydər Əliyevin uzaqgörən, müdrik siyasəti nəticəsində Azərbaycanda yük-

səliş olmuşdur.

1969-cu ilin 14 iyulunda Heydər Əliyev Azərbaycanda rəhbərliyə gəldi. Onun hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycanda dirçəliş, inkişaf, cəmiyyətin keyfiyyətə irəliyə getməsi, milli özünüdərkə dönüş mərhələsi, respublikanın ictimai-siyasi, o cümlədən sosial-iqtisadi və mədəni həyatında intibah dövrü başlandı.

Ulu Öndərin fəaliyyətinin səciyyələndirilməsi, təhlili göstərir ki, o, böyük tarixi şəxsiyyət olmaqla yanaşı, dünyanın çox görkəmli dövlət xadimləri-C.Vaşinqton, U.Çörçil, Şarl de Qoll, C.Nehru, M.Kamal Atatürk və digərləri ilə bir sırada duran dünya şöhrətli dövlət başçısı, siyasətçi, milli dəyərləri çox yüksək olan, xalqını, millətini dərin məhəbbətlə sevən, iti zəkalı, yüksək məntiqi və analitik təfəkkürlü, zəngin idarəçilik təcrübəsi olan, sosial-iqtisadi, siyasi-mədəni, elmi potensiala malik bənzərsiz rəhbər idi. Ulu Öndərin bənzərsizliyi, fərqləndirici xüsusiyyəti onda idi ki, onun düşüncəsi, sözü və əməli bir-birini tamamlayırdı, uzaqgörənliyi dünya hadisələrinin gedişini, cəmiyyət, həyat inkişaf istiqamətlərini öncədən görə bilirdi. Fəaliyyətinin əsasını xalq üçün qurub-yaratmaq və dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi, rüşvətxorluğa, korrupsiyaya qarşı mübarizə, elmin, təhsilin, incəsənətin, səhiyyənin inkişafına diqqət təşkil edirdi.

Biz çox qətiyyətlə deyə bilərik ki, hələ 1969-cu ildə Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə irəli çəkilməsi milli müstəqilliyə doğru gedən işıqlı yolun başlanğıcı olmuşdur. İndi düzgün olaraq qeyd edilir ki, indiki müstəqilliyimizin sosial-iqtisadi əsasları hələ XX əsrin 70-ci illərində(1969-1982-ci illərdə) qoyulmuşdur.

Ulu Öndər XX əsrin 80-ci illərinin əvvəllərindən SSRİ-də gedən ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi proseslərin gedişini yaxşı gördüyündən, nüfuzundan gələcək Azərbaycan dövlətçiliyinin qurulmasına zəmin yaradan amillərin təmin edilməsi naminə maksimum istifadə etməyə çalışmışdır.

Azərbaycanda dirçəlişə, intibaha, ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi inkişafda dönüşə gedən yol 1969-cu il avqustun 5-də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilən Azərbaycan KP MK-nın tarixi Plenumundan başladı [1]. Plenumda Heydər Əliyev çıxış edərək Azərbaycanın müttəfiq respublikalar arasında uzunmüddətli geriliyinin, böhran vəziyyətinin təhlilini verdi, səbəblərini açıqladı və çıxış yollarını müəyyənləşdirdi. Həmin vaxtdan da Azərbaycanda tənəzzüldən tərəqqiyə dönüş başlandı. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycanda dirçəliş, inkişaf, milli özünüdərk, milli özünəqaydışa dönüş mərhələsinin başlanğıcı qoyuldu [2].

Ulu Öndərin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə respublikanın digər sahələri kimi, iqtisadiyyatının, o cümlədən kənd təsərrüfatında ixtisaslaşma, maddi-texniki və müasir istehsal sahələrinin yaradılması ilə bağlı kompleks tədbirlər hazırlanmış və həyata keçirilmişdir. Bütün bunlar və Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdəki fəaliyyəti ilə bağlı işlər arxiv sənədlərində öz əksini tapıb. Belə ki, 1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə keçirilən XVIII, XIX və XXX qurultayların, 55 plenumun, 447

Büro və 101 Katiblik iclasının protokol materialları və stenoqramları, eləcə də çoxsaylı zona müşavirələrinin, fəallar yığıncaqlarının, müxtəlif görüş və tədbirlərin sənədlərinin araşdırılması və təhlili göstərir ki, bu dövrdə respublika iqtisadiyyatında istehsalın sürəti xeyli genişlənmiş, məhsuldarlıq yüksəlmiş, böyük uğurlar, nailiyyətlər qazanılmış, elmi-texniki tərəqqidə böyük irəliləyişlər baş vermiş, yeni, müasir istehsal sahələri yaradılmış, əhalinin maddi rifah halı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmışdır [3].

Heydər Əliyevin fədakar əməyi, xüsusi təşkilatçılığı ilə iqtisadi inkişafın dinamikası Azərbaycanda keçmiş ittifaq respublikalarından xeyli yüksək olmuşdur. Belə ki, Heydər Əliyev mərkəzdəki nüfuzundan istifadə edərək respublikanın xalq təsərrüfatının inkişaf etdirilməsini təmin etmək üçün, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən Sov. İKP MK və SSRİ Nazirlər Sovetinin aşağıdakı müvafiq qərarlarının qəbul edilməsinə nail olmuşdur: 1) 1970-ci il iyulun 23-də “Azərbaycan SSR Xalq təsərrüfatını inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında”; 2) 1970-ci il iyulun 25-də “Azərbaycan SSR kənd təsərrüfatını daha da inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında”; 3) 1975-ci il iyulun 9-da “Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da intensivləşdirmək tədbirləri haqqında”; 4) 1976-cı il iyulun 27-də “1976-1980-ci illərdə respublika sənayesinin ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf etdirilməsinə dair Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin təkliflərinin nəzərdən keçirilməsi nəticələri barəsində”; 5) 1979-cu il fevralın 22-də “Azərbaycan SSR-də Kənd təsərrüfatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, üzümçülüüyü və şərəbçiliyi inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında”. Onu da qeyd edək ki, bu qərarların yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün mərkəzi büdcədən Azərbaycana xeyli vəsait ayrıldı [4].

Beləliklə, Heydər Əliyevin çox ciddi prinsipial iş təcrübəsi sayəsində bu qərarların yerinə yetirilməsi ilə respublika iqtisadiyyatında mövcud olan uzunmüddətli geriliyə son qoyuldu, nöqsanların, qüsurların aradan qaldırılmasında, 1970-1982-ci illərdə respublika iqtisadiyyatının intensiv, dinamik inkişafında başlıca rol oynadı.

1969-1982-ci illərdə Ulu Öndərin müdrik idarəetmə təcrübəsi və rəhbərliyi sayəsində respublikada 250-dən çox zavod, fabrik, istehsal sexi, obyektləri istifadəyə verilmiş, 630 min nəfərlik yeni iş yeri yaradılmışdı [5].

1969-1982-ci illərdə neft hasilatının, neft emalının və qazçıxarma sahələrinin inkişafında yeni mərhələ başladı. Kəşfiyyat və qazma işlərinə diqqət artırıldı. Nəticədə yeni neft yataqları aşkar edilmiş və istifadəyə verilmişdir, neft və qaz mədənlərinin 80%-i avtomatlaşdırılmışdı. Bu illərdə Xəzər dənizinin dərin akvatoriyalarında neft və qaz yataqlarının aşkara çıxarılması üçün geoloji-kəşfiyyat işlərinin gücləndirilməsinə diqqət artırılmışdır. Arxiv sənədləri göstərir ki, Ulu Öndərin fədakar əməyi sayəsində 1969-1982-ci illərdə neft və neftayırma, qaz sənayesi əsaslı şəkildə yenidən quruldu [6].

Heydər Əliyevin uğurlu iqtisadi siyasətində neft-kimya sənayesinin inkişafına da başlıca diqqət yetirilirdi. Arxiv sənədlərinin və materiallarının təhlili göstərir ki, sözügedən illərdə kimya sənayesi məhsulları istehsalında da

böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir.

1969-1982-ci illərdə Azərbaycanın iqtisadi strukturunda keyfiyyətli dəyişikliklərə səbəb olan böyük uğurlar əldə edilmişdi. Araşdırmalar, arxivdəki statistik və faktiki materiallardan məlum olur ki, bu dövrdə respublika sənayesinin təzə sahələri olan elektrotexnika, cihazqayırma, dəzgahqayırma, avtomatlaşdırma kimi yeni istehsal sahələrinin yaradılmasına başlanmışdır. Ümumiyyətlə, 1969-1982-ci illərdə sənaye istehsalı 2,2 dəfə, neft hasilatında istehsalın həcmi 2,8 dəfə, maşınqayırma və metal emalı 3,3 dəfə, kimya və neft kimyası 2,8 dəfə artmışdı. Sənayedə əmək məhsuldarlığı 1,7 dəfə yüksəlmiş, 4400 yeni növ maşın, cihaz, avadanlıq və digər məmulatlar yaradılmışdı ki, onlardan 400-ü keçmiş SSRİ-də ilk dəfə həyata vəsiqə almışdı [7]. İqtisadiyyatda nəqliyyat və rabitə infrastrukturunun rolu artmışdı.

Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və böyük səyi sayəsində Azərbaycan KP MK Büro iclasının 13 oktyabr 1972-ci il qərarı əsasında Bakı məişət kondisionerləri zavodunun tikintisinə başlanmış və 1975-ci ildə Kondisioner zavodu ilə yanaşı “Azon”, “Ulduz”, zavodları, Sumqayıtda isə kompressor zavodu istifadəyə verilmişdir. Həmçinin Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin nəticəsi idi ki, 1969-1982-ci illərdə texniki işçilərin, təcrübəli fəhlələrin ixtisaslarının artırılması üçün, şərait yaradılmış, onlar xarici ölkələrə göndərilmiş, zavod və fabriklərin, digər sənaye müəssisələrinin ali və orta ixtisaslı mütəxəssislərlə təmin edilməsi üçün əməli tədbirlər görülmüşdü [8].

Məhz Ulu Öndərin çox böyük fədakarlığı, zəngin iş təcrübəsi sayəsində 1969-1982-ci illərdə Azərbaycan Keçmiş Sovetlər Birliyində elektrotexnika sənayesinin ən böyük mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü və təkidi ilə, bu gün Ulu Öndərin adını daşıyan 1982-ci ildə Dərin Dəniz Özülləri Zavodunun tikintisinə başlanmışdı. Zavodun tikintisinə 1,5 mindən çox fəhlə cəlb edilmişdi. Azərbaycan KP MK-nın 1982-ci il 12 yanvar tarixli Büro İclasında (protokol №41,8-ci bənd) obyektə yüksək səviyyəli rəhbər kadrların və mühəndis-texniki işçilərin göndərilməsi, zavodun işçiləri üçün Primorsk qəsəbəsində mənzil və ictimai obyektlərin, ATS-in tikilməsi və s. haqqında qərar qəbul edilmişdi ki, bunun sayəsində də zavod vaxtında, yüksək səviyyədə istifadəyə verilmişdir ki, məhz bu da müstəqillik-indiki dövrdə bu zavodun əhəmiyyəti və böyük Heydər Əliyevin uzaqgörənliyini göstərir [9].

Ulu Öndərin mühüm diqqət yetirdiyi sahələrdən biri də Bakı şəhərində metropoliten tikintisi olmuşdur ki, müstəqillik dövründə də bu sahədə tikinti işləri davam etdirilməkdədir. Belə ki, 1978-ci ildə “Nizami”, 1980-ci illərin əvvəllərində “Elmlər Akademiyası”, “İnşaatçılar”, “20 Yanvar”, və “Memar Əcəmi” stansiyaları [10], müstəqillik illərində isə “Nəsimi”, “Azadlıq”, “Həzi Aslanov”, “Dərnəgül” kimi stansiyaları tikilib istifadəyə verilmişdi.

1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyevi narahat edən məsələlərdən biri də Azərbaycanın paytaxt əhalisinin su təchizatındakı problemlər idi. O, 1970-ci ilin əvvəllərindən bu problemi həll etməyə çalışdı. Onun rəhbərliyi ilə

Azərbaycan KP MK-nın 1971-ci il 2 fevral tarixli Büro iclasında tikintinin ən qısa müddətdə, 1971-ci il avqustun 1-nə tam başa çatdırılması və işə salınması haqqında qərar qəbul olundu [11].

Bu dövrdə Heydər Əliyevin fədakar əməyi sayəsində Azərbaycanın enerji müstəqilliyi təmin olundu. Belə ki, Araz, Tərtər, Şəmkir su-elektrik stansiyaları, Azərbaycan “DRES”-i işə salındı. Əsası 1969-1982-ci illərdə qoyulan bu sahə müstəqillik illərində həmin illərin təcrübəsi əsasında inkişaf etdirilir.

Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi artmış və dinamik inkişaf təmin olunmuşdur. Kənd təsərrüfatının inkişafında başlıca rol oynayan böyük meliorasiya proqramı həyata keçirilmişdi. Ulu Öndərin şəxsi təşəbbüsü ilə bu illərdə Baş Nil, Abşeron, Lənkəran, Cağar-Cibir, Şəmkir kanalları, Araz, Arpaçay, Sərsəg, Yuxarı Xanbulaqçay və b. istifadəyə verildi. Respublika kənd təsərrüfatının xüsusi sahələrindən birini üzümçülük və şərəbçilik təşkil edirdi. 1969-1982-ci illərdə Ulu Öndərin xüsusi səyi nəticəsində respublikada üzümçülüyn inkişafına Azərbaycan və SSRİ hökumətlərinin birgə qərarından sonra xüsusi təkan verildi. Nəticədə, üzüm plantasiyaları 1985-ci ildə 1970-ci ildəkindən 2 dəfə artaraq 268 min hektara çatmışdır.

1971-1982-ci illərdə təkcə kənd təsərrüfatının inkişafında əhəmiyyətli dərəcədə irəliləmiş baş verməmiş, həm də respublikanın milli iqtisadi strukturu yaradılmış və bu strukturda kənd təsərrüfatının inkişafına, bu sahənin ixtisaslaşdırılmasına nail olunmuşdur. Bu illərdə respublika üzrə 5,5 milyon ton pambıq, 7 milyon 299 min ton üzüm, 1981-ci ildə 1 milyon 150 min ton taxıl və 1982-ci ildə 1 milyon 730 min ton üzüm istehsal olunmuşdur. Respublikada milli gəlir 2,6 dəfə çoxalmışdır. Bütünlükdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun həcmi 2,6 dəfə çoxalmışdı [12].

1969-1982-ci illərdə respublikanın ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni quruculuq sahəsində baş verən əhəmiyyətli dəyişikliklərin miqyası, iqtisadi və sosial sahələrdə aparılan dərin struktur islahatları xalqın maddi rifahının yüksəlməsinə səbəb oldu. Respublikada geniş sosial-mədəni quruculuq proqramı həyata keçirildi. Yeni yaşayış massivləri salındı. Bu illərdə Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə Bakıda böyük kinokonsert mərkəzi tikilmiş və Şıxovda Xalqlar Dostluğu parkı salınmışdır [13]. Həmçinin indiki Heydər Əliyev adına Respublika sarayı, müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuş “Kommunist” nəşriyyatı inşa edilmişdir. 1976-1987-ci illərdə Azərbaycanda ilk dəfə böyük informasiya tutumlu 10 cildlik “Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası” nəşr edildi.

Ulu Öndərin fədakar əməyi və rəhbərliyi ilə respublikada elmin, təhsilin, səhiyyənin inkişafında böyük nailiyyətlər qazanılmışdır. Respublikada onlarla yeni tədqiqat mərkəzləri yaradıldı. 1975-ci ildə Elmlər Akademiyasının nəzdində “Xəzər” Elmi Mərkəzi fəaliyyətə başlamış və 1978-ci ildə Elmi Mərkəzin əsasında Təbii Ehtiyatların Kosmik Tədqiqatları İnstitutu təşkil edildi [14].

1975-ci ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan KP MK-nın 18 iyun 1975-ci il tarixli Büro iclasında Bakıda İnşaat-Mühəndislər İnstitutunun

yaradılması haqqında qərar qəbul olundu [15]. Ulu Öndərin çox böyük təkidi və təşəbbüsü ilə 1979-cu ildə Azərbaycanda tibbi müalicə sahəsinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan Kardiologiya elmi-tədqiqat institutu yaradıldı. Həmçinin Azərbaycan KP MK-nın 25 sentyabr 1979-cu il tarixli Büro iclasında 5 nömrəli Şəhər Kliniki xəstəxanasının kardioloji korpusunda elmi-tədqiqat institutunun yerləşdirilməsi qərara alınmışdı [16].

Daha sonra 1974-cü ildə Azərbaycan KP MK-nın qərarı ilə Bakı şəhərində Zaqafqaziya respublikaları üçün neyrocərrahiyyə mərkəzinin təşkil olunması haqqında qərar qəbul olunmuş və qısa müddətdə tikilib istifadəyə verilmişdi.

Müasir istehsal sahələrinin yaradılmasında, sənaye sahələrinin coğrafiyasının genişləndirilməsində, kənd təsərrüfatının dinamik inkişafının təmin edilməsində sərmayə və vəsait qoyulmasının, həcmnin artırılması mühüm rol oynamışdır. Məhz, 1969-1982-ci illərdə respublikada sərmayə qoyuluşunun həcmi 32 milyard rubl təşkil etmişdir ki, bu da əvvəlki 50 ildə cəmi istifadə edilən vəsaitdən 2,1 dəfə çox idi [17].

1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyəti dövrünün müsbət nəticələrindən başlıcası Azərbaycanın təbii sərvətlərindən respublikanın öz mənafeyi üçün daha səmərəli istifadə edilməsinə diqqət yetirilməsi idi.

Ulu Öndərin uzaqgörənliyinin nəticələrindən biri də Azərbaycanda milli hərbi kadrların yetişdirilməsi sahəsində çox böyük, Azərbaycanın indiki müstəqilliyi dövründə olduqca gərəkli dövr gördüyü, əsasını qoyduğu tədbirlər oldu. Belə ki, bu gün Respublika prezidenti İlham Əliyev çox böyük ruh yüksəkliyi ilə deyirsə “Bizim güclü ordumuz var”, məhz bu ordu quruculuğunun əsasları 70-ci illərdə Heydər Əliyevin böyük cəsarəti, fədakarlığı sayəsində qoyulub. Hələ 1971-ci ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə C.Naxçıvanski adına respublika orta ixtisaslaşdırılmış hərbi təmayüllü internat məktəbi təşkil olundu. 1976-cı ildə hərbi məktəbin fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə Azərbaycan KP MK-nın və Nazirlər Şurasının qərarı ilə tədbirlər görülmüşdü [18].

Heydər Əliyev faşizmə qarşı mübarizədə Azərbaycan xalqının rolunun düzgün qiymətləndirilməməsini Sovet rəhbərliyinin böyük ədalətsizliyi hesab edirdi. O, 1979-cu ildə Rostov vilayətində 416-cı Azərbaycan qvardiya Taqanroq diviziyası şərəfinə hərbi şöhrətli monumental abidə kompleksi ucaldılmasına nail oldu [19]. Həmçinin Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə Bakıda Mehdi Hüseynzadənin heykəli ucaldıldı (13 mart 1973-cü il). 1978-ci ildə Bakı şəhəri Lenin ordeni ilə təltif olundu.

1969-1982-ci illərdə Naxçıvan MP-nın (Naxçıvan MSSR) və DQMV-nin iqtisadi və mədəni tərəqqisinə diqqət verilmişdi. Bu dövrdə Naxçıvan, Şuşa, Xankəndi şəhərlərinin inkişafına dair xüsusi proqramlar həyata keçirilmişdir. 1973-cü ildə Xankəndində Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun filialı əsasında Pedaqoji İnstitut açıldı. 1979-cu ildə Ağdam-Xankəndi dəmiryolu çəkildi. 1980-1981-ci illərdə Şuşada M.P.Vaqifin qəbri üzərində türbə ucaldıldı. Ü.Hacıbəyovun, Bülbülün ev muzeyləri açıldı, Natavanın heykəli ucaldıldı. Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdə rəhbərliyi dövründə erməni separatçıları

açıq çıxışlardan çəkinirdilər. 1977-ci ilin noyabrında onların Dağlıq Qarabağ məsələsini növbəti dəfə qaldırmaq cəhdinin qarşısı qətiyyətlə alındı. 1969-cu il mayın 7-də Azərbaycan Ali Soveti Reyasət Heyəti sərhəd rayonlarında 2 min hektar ərazinin Ermənistana verilməsi haqqında hələ 1938-ci il mayın 5-də qəbul edilmiş qərarı təsdiq etdi. Lakin respublikada 1969-cu il iyulun 14-də hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev bu qərarın qarşısını aldı.

Ulu Öndər Azərbaycan xalqının dəyərlərinə həmişə böyük diqqət yetirirdi. Belə ki, 1969-1982-ci illərdə N.Gəncəvi, Əcəmi, Nəsimi, Tusi, M.P.Vaqif, Aşıq Ələsgər, Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Hüseyn Cavid və başqa görkəmli elm, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin yubileyləri, Azərbaycan teatrının 100 illiyi təntənə ilə qeyd olundu.

H.Cavid şəxsiyyət kimi Heydər Əliyevin həmişə diqqət mərkəzində idi. Respublika səviyyəsində şairin yubileyi, yaradıcılıq gecələri keçirilmiş, seçilmiş əsərləri nəşr olunmuş, rus dilinə tərcümə olunması haqqında qərar (Az.KP MK-nın 13 fevral 1974-cü il tarixli Büro iclası, protokol №87, bənd 14) qəbul olunmuşdu [20]. Həmçinin Ulu Öndərin çox böyük səyi nəticəsində 1937-ci ildə “pantürkist” kimi repressiya qurbanı olmuş böyük Azərbaycan şairi H.Cavidin cənazəsi tapılmış, Qərbi Sibirdən Azərbaycana gətirilmiş və Vətəndə dəfn olunmuşdur. Bakıda 1920-1937-ci illərdə yaşadığı və işlədiyi mənzildə H.Cavidin ev-muzeyi, doğma yurdu Naxçıvanda isə onun memorial ev-muzeyi açılmışdır [21].

Görkəmli dövlət xadimi, dünyəvi siyasətçi Ulu Öndər H.Əliyevin 1969-1982-ci illərdə Azərbaycana rəhbərliyi dövründə respublikanın beynəlxalq əlaqələrinin yaradılması və genişləndirilməsində, hələ o dövrdə Azərbaycanın dünyaya tanıtılmasında da fədakarlığı misilsizdir. Belə ki, 1970-ci il dekabrın əvvəllərində İran şahının xanımı Fərəh Pəhləvi öz anası Fəridə Diba ilə Bakıya gəldi, yüksək səviyyəli görüş təşkil olundu [22], 1975-ci ildə Pakistanın Baş Nazirinin həyat yoldaşı Nusrət Bxultonun başçılığı ilə hökumət nümayəndəliyi Bakıya gəldi [23], 1980-ci ildə Fransa hökumət nümayəndəliyi Bakıya gəldi, həmçinin Heydər Əliyev Azərbaycanın Hindistanda, 1977-ci ildə Parisdə, Finlandiyada beynəlxalq sərgidə müstəqil bölmə ilə iştirak etməsinə nail olmuşdu. Eyni zamanda, Böyük Britaniyada SSRİ günlərini Azərbaycan təmsil edirdi [24]. Azərbaycan nümayəndəliyinə Azərbaycan SSR Təhsil Naziri, SSRİ MEA-nın müxbir üzvü M.C.Cavadzadə başçılıq edirdi. 1981-ci ilin dekabrında Parisdə “Azərbaycan Xalçaçılıq sənəti” sərgisi; Azərbaycanda Bakı ilə qarşılaşmış şəhər - Sarayeva günləri; 1974-cü il 15-20 aprelə Bakıda 7-ci Ümumittifaq kinofestivalı; 1976-cı il mayın 13-15-də Bakıda IV Sovet Asiya və Afrika xalqlarının həmrəylik konfransı; 1978-ci il 2-11 sentyabrda Bakıda Asiya ölkələrinin müasir problemləri üzrə Sovet-ABŞ simpoziumu keçirilmişdi [25].

Həmçinin Sovetlər Birliyinin mövcud olduğu dövrdə ilk dəfə vəzifədən sui-istifadə, rüşvətxorluq, korrupsiya kimi mənfi hallar olduğunu və onları aradan qaldırmağın vacibliyini Heydər Əliyev böyük cəsarətlə elan etdi və bu hallara qarşı qətiyyətlə mübarizəyə başladı.

Ön nəhayət, 1978-ci il aprelin 21-də qəbul edilən Azərbaycan SSR-nin 3-cü konstitusiyasının 73-cü maddəsinə Heydər Əliyevin milli ruhlu siyasi iradəsi nəticəsində respublikada Azərbaycan dilinin dövlət dili olması əlavə olundu. Həmçinin Bakı neftinin İkinci Dünya müharibəsində faşizm üzərində qələbədə oynadığı ümumdünya tarixli əhəmiyyətli rolunun SSRİ rəhbərliyi tərəfindən etiraf edilməsinə nail oldu.

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin böyük təcrübəsi, gərgin əməyi, rəhbərliyi altında 1969-1982-ci illər Azərbaycan iqtisadiyyatının sosial-mədəni həyatının, beynəlxalq əlaqələrinin keçdiyi əvvəlki 1959-1969-cu illərlə müqayisədə böyük yüksəliş, davamlı inkişaf, tərəqqi dövrü kimi tarixə daxil olmuşdur. Haqlı olaraq bu dövr intibah dövrü kimi səciyyələndirilir.

Heydər Əliyev 1976-cı ildə Sov.İKP MK Siyasi Büro üzvlüyünə namizəd, 1982-ci ildə isə (dekabrda) Moskvaya yüksək vəzifəyə təyin olundu və Sov.İKP MK Siyasi Bürosuna üzv seçildi, həmçinin SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini təyin olundu.

Çox təəssüf ki, 1985-ci ilin martında SSRİ rəhbərliyinə M.S.Qorbaçovun gəlməsi ilə hər şey dəyişdi. Ulu Öndər dəfələrlə M.Qorbaçovun nöqsanlarını söylədi, Azərbaycan və digər türk respublikalara qarşı qərəzli çıxışlarını tənqid etdi. Ermənipərəst Qorbaçov ermənilərin Dağlıq Qarabağa olan iddialarına mane olduğu üçün 1987-ci ilin oktyabrında Heydər Əliyevi istefa verməyə məcbur etdi. Bununla da, Qorbaçov çox böyük səhvə, ədalətsizliyə yol verdi, həm də Dağlıq Qarabağda ermənilərin fəallaşmasına, azərbaycanlılara qarşı çıxışlarına, 1988-1991-ci illərdə Ermənistandan azərbaycanlıların tam qovulmasına, 1991-1993-cü illərdə Azərbaycan torpaqlarını və 20%-nin işğalına şərait yaratmış oldu. Erməni işğalının qarşısı yalnız Ulu Öndərin 1993-cü il 15 iyunda xalqın tələbi ilə Azərbaycanda yenidən hakimiyyətə qayıdışı ilə alındı. Ulu Öndərin Ali Baş Komandan kimi fəaliyyəti nəticəsində torpaqlarımızın bir hissəsi - Füzuli rayonunun 22 kəndi, Horadiz qəsəbəsi, Cəbrayıl və Kəlbəcər rayonlarının bir sıra yaşayış məntəqəsi azad edildi. Milli ordu quruculuğuna başlandı.

2003-cü il dekabrın 12-də Azərbaycan xalqına, bütünlükdə türk dünyasına çox böyük itki baş verdi, Heydər Əliyev vəfat etdi.

2003-cü ilin oktyabrından Ulu Öndərin banisi olduğu, qurub yaratdığı Müstəqil Azərbaycan dövlətini daha da inkişaf etdirən, onu dünyada güclü dövlətə çevirən, beynəlxalq dünyada tanıtdıran cənab prezident İlham Əliyev qeyd edir ki, “Biz bütün sahələrdə, bu günki Azərbaycan reallıqlarında Heydər Əliyevin izini görürük. Güclü və möhkəm təməl, milli dəyərlər üzərində müasir dövlətin qurulması Heydər Əliyev siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Onun təşəbbüsü ilə dövlətimizin ideoloji əsasları formalaşmışdır. Azərbaycançılıq məfkurəsini cəmiyyətə təqdim edən Heydər Əliyev olmuşdur. Bu gün azərbaycançılıq fəlsəfəsi bizim əsas ideoloji dayaqlarımızdan biridir” [26].

ƏDƏBİYYAT

1. ARPIİSSA, f.1, siy.56, iş 9, v.2
2. ARPIİSSA, f.1, siy.56, iş 9, v.3-4
3. Zeynalov İ.X. Heydər Əliyev və Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında dönüş mərhələsi (1969-1982-ci illər) // Tarix və onun problemləri, 2018-ci il №3, s.56-57.
4. Zeynalov İ.X. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı XX əsrin II yarısında. Bakı: Azərneşr, 2004, s.62
5. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsi Siyasi Sənədlər Arxivi (ARPIİSSA), fond 1, siyahı 16, iş 83, v.13-14
6. ARPIİSSA, f.1, siy.56, iş 9, v.21-22.
7. ARPIİSSA, f.1, siy.406, iş.106, v.12-16; siyahı 412, iş 29, v.12-13.
8. ARPIİSSA, f.1, siy.59, iş.85.
9. ARPIİSSA, f.1, siy.70, iş.22
10. ARPIİSSA, f.1, siy 59, iş 36; f.1, siy.65, iş 3
11. ARPIİSSA, f.1, siy.58, iş 57, protokol №59, 5-ci bənd
12. Zeynalov İ.X. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı (70-80-ci illər). Bakı, 1996, s.6
13. ARPIİSSA, f.1, siy.59, iş.94
14. ARPIİSSA, f.1, siy.65, iş.45
15. ARPIİSSA, f.1, siy.62, iş.56
16. ARPIİSSA, f.1, siy.66, iş 90.
17. Народное хозяйство Азербайджанской ССР в 1985 году. Статистический Ежегодник. Баку, 1986, с.141
18. ARPIİSSA, f.1, siy.66, iş 90 (1976-cı il 20 aprel, protokol №5, 10-cu bənd)
19. ARPIİSSA, f.1, siy.66, iş 40.
20. ARPIİSSA, f.1, siy.61, iş 23
21. ARPIİSSA, f.1, siy.68, iş 96; siy.67, iş 127.
22. ARPIİSSA, f.1, siy.57, iş 104.
23. ARPIİSSA, f.1, siy.62, iş 78.
24. ARPIİSSA, f.1, siy.67, iş 24; siy.60, iş 77; siy.65, iş 100
25. ARPIİSSA, f.1, siy.68, iş 96; siy.66, iş 90-97; siy.63, iş 34.
26. Ulu Öndərin anadan olmasının 89-cu ildönümü və Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətə başlamasının 8 illiyi münasibətilə 10 may 2012-ci il tarixində keçirilən təntənəli mərasimdə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. Azərbaycan qəzeti, 11 may 2012-ci il.

ГЕЙДАР АЛИЕВ ОСНОВАТЕЛЬ ВОЗРОЖДЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО И КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ

И.Х.ЗЕЙНАЛОВ

РЕЗЮМЕ

В научной статье на основе архивных документов и научных материалов дается характеристика культурного и социально-экономического строительства в Азербайджане в 70-х начале 80-х годов XX века. В результате исследования можно прийти к такому выводу что, несмотря на застой в СССР во всех областях общественной и государственной жизни в этот период, в Азербайджане после прихода к руководству Гейдара Алиева начинается перелом в переходе от регресса к прогрессу, начинается качественно новый этап развития экономики и культуры, национальное возрождение. В 1969-1982-е гг. этот процесс стал продолжительно расти, и благодаря дальновидной и мудрой политики Гей-

дара Алиева в советском Азербайджане были достигнуты высокие темпы развития по сравнению с остальными регионами СССР.

В итоге, в результате очень серьезной, принципиальной работы Гейдара Алиева был положен конец длительной отсталости в экономике республики и начался динамичное, интенсивное развитие в 1970-82 гг.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, архивные документы, продолжительное развитие, социально-политическое развитие, социально-экономическое развитие

HEYDAR ALIYEV IS THE FOUNDER OF RENEWAL AND DEVELOPMENT IN SOCIO-ECONOMIC AND CULTURAL DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

I.Kh. ZEYNALOV

SUMMARY

The article analyzes the construction process in Azerbaijan in the 70s and early 80s of the XX century on the basis of archival materials. As a result of research, it can be concluded that with the intensification of stagnation in the USSR at that time, the coming to power of Heydar Aliyev in Azerbaijan marked a turning point from decline to progress, revival, development, qualitative progress of society, national self-consciousness, national self-recovery and socio-economic development. and in the following years (1969-1982) it became a sustainable development. Thanks to Heydar Aliyev's selfless work, wise leadership and special organization, the dynamics of economic development in Azerbaijan was much higher than in the former Soviet republics.

Thus, as a result of Heydar Aliyev's very serious, principled work experience, the long-term backwardness of the republic's economy was put to an end, and the intensive, dynamic development of the republic's economy in 1970-1982 played a key role in overcoming the shortcomings.

Keywords: Heydar Aliyev, Azerbaijan, archival documents, sustainable development, socio-political development, socio-economic development